

Ирена Љубомировић
Ненад Радуловић
Филозофски факултет у Нишу
Универзитет у Нишу

УДК 070.48(497.11)“2008/2019”)

АНТИЧКЕ ТЕМЕ У ЛЕСКОВАЧКОМ ЗБОРНИКУ (2009–2019)¹

Апстракт: Током претходних десет година у Лесковачком зборнику објављен је знатан број научних чланака везаних за антички период. Највише радова посвећено је истраживању локалитета Царичиног града, као и изучавању античке прошлости Лесковачке котлине. Мањи број расправа односи се на сличне теме, попут истраживања културног наслеђа античког Ниша или убикације градова из Прокопијевих дела. У раду се даје преглед свих објављених радова са античком тематиком.

Кључне речи: антика, историографија, Лесковачки зборник, Народни музеј Лесковац, Царичин град, нумизматика, археологија

Јубилеји су веома важни јер представљају проверу колико смо у стању да се носимо са сопственом историјом, колико смо, заправо, у могућности да у култури успоставимо баланс између оног што је традиционално и нечег модерног. Јубилеји нас подсећају да не заборавимо прошлост већ да је у свим њеним сегментима проучимо настојећи да је разумемо у контексту времена у коме је настала. Јубилеји нас подсећају и на можда неке заборављене вредности. Јубилеј који ове године прославља часопис Лесковачки зборник – шест деценија континуираног излагања – представља својеврсни успех и подвиг како његових уредништава тако и аутора који су својим радовима допринели да часопис опстане. Више од пола века излагања једног часописа на овим бурним просторима није мали догађај. Током вишедеценијског објављивања часописа у њему су истражене најразличитије теме, од праисторије до савременог доба. Период антике је обрађен у радовима историчара, археолога и историчара уметности. Углавном су предмет проучавања биле теме из локалне историје Лесковца и његове околине. Од посебне важности су радови у којима су изнети најновији резултати археолошких истраживања вршених на локалитету Јустинијана Прима.

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта *Историјско наслеђе Балканског полуострва кроз векове (од антике до савременог доба)* (бр. 360/1-16-2-01) Департмана за историју Филозофског факултета у Нишу.

Античку прошлост Лесковца и његове околине, тачније Лесковачке котлине, обрадила је у раду *Трагови античке привреде на простору Лесковачке котлине* археолог Соња Стаменковић. Она се позабавила питањем привређивања у области Лесковачке котлине током римског и касноантичког периода, и то с посебним освртом на пољопривреду и експлоатацију минералних ресурса. Ауторка је указала на то да се није бавила експлоатацијом камена и глине јер за то није било довољно података.² Стаменковићева је истакла да је античко наслеђе недовољно проучено јер су изостала систематска истраживања Лесковачке котлине. На основу доступне грађе, четири налазишта је било могуће идентификовати са пољопривредним добрима, и то налазишта у Подримцу, Орашцу, Врбовцу и Бојнику. Оставе новца из Подримца омогућавају датовање архолошких налаза са овог локалитета у средину 3. века, док се римски златни накит из Орашца датује у 3–4. век. Ауторка наводи да је овакво датовање сеоских пољопривредних добара на простору Лесковачке котлине резултат тога да пољопривредне области смештене далеко од Италије нису привлачиле римске велепоседнике пре 3. века и да су тек у периоду војничких царева јављају велика имања, иако су царска добра још увек доминантна. Врло је вероватно да су сељаци имали важну улогу у пољопривреди и већина је, по свој прилици, живела у селима у околини Царичиног града. Налази велике количине животињских костију унутар града указују на значај узгоја стоке. Ипак, рударство је играло кључну улогу, јер је представљало важну ставку државног фиска и рударство Илирика је имало важно место у привреди Римског царства. Стаменковић је истакла значај данашњег места Леце, на којем бројни налази указују на активну рударску делатност у овој области. Посебну драгоценост представљају бројни епиграфски споменици посвећени Херкулу и Либеру, божанствима која припадају рударском пантеону.³ Као прилог, ауторка нам доноси и фотографије епиграфских споменика који се датују у другу половину 2. и прву половину 3. века, а који су потврда о постојању култног центра који се доводи у везу са заштитом рудара и рударских евира у области Леца. Питање стварања вила и њиховог прерастања у веће агломерације, попут викуса или фортификација, ауторка оставља отвореним јер нема довољно налаза који би то потврдили. Управо из тог разлога Стаменковић на крају рада још једном указује на значај и потребу за систематским рекогносцирањем области Лесковачке котлине,

² Соња Стаменковић, „Трагови античке привреде на простору Лесковачке котлине“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 219-238.

³ Слободан Душанић, „Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији“, *Историјски гласник*, 1-2, Београд 1980, 7-57; S. Dušanić, *Army and Mining in Moesia Superior*, Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit: Gedenkschrift für Eric Birley, Stuttgart 2000, 343-360.

и то сондажним ископавањима и археолошким истраживањима ширег обима, како би било могуће даље истражити привредни развој ове области.

Још један значајан прилог изучавању античког наслеђа Лесковачке котлине настао је из пера исте ауторке. Реч је о раду *Милутин Гарашанин и изучавање античког наслеђа Лесковачке котлине*.⁴ Рад спада у домен историографије и врло је значајан јер нас је подсетио на заслуге овог доајена српске археологије и његов немерљив допринос изучавању лесковачког краја. Након уводног дела у којем је изнела најважније биографске податке о Милутину Гарашанину, Стаменковићева је указала на два његова значајна дела: *Археолошка налазишта у Србији* и *Праисторија лесковачког краја*. У Археолошким налазиштима Србије дати су подаци о античким археолошким локалитетима у власотиначком, јабланичком и лесковачком срезу. У монографији су издвојена 33 античка археолошка налазишта са простора Лесковачке котлине. Ауторка је указала на то да је допринос Милутина Гарашанина изучавању праисторијског наслеђа Лесковачке котлине познат и изузетан, али да се о његовом уделу у осветљавању античке прошлости овог краја мање зна, те је стога Стаменковић за писање овог рада користила белешке Милутина Гарашанина са рекогносцирања Лесковца и околине из 1951. године. Белешке се чувају у документацији Археолошког института у Београду и део су материјала прикупљеног за израду рукописа *Историја Лесковца и околине* који је требало да буде одштампан 1977. године поводом великог јубилеја за град – сто година од ослобођења Лесковца од Турака. Нажалост, ова монографија није угледала светлост дана. Ауторка је у раду навела све локалитете, укупно њих 36, које је Гарашанин забележио и обишао. Посебно је истакла учинак Милутина Гарашанина у археолошким ископавањима 1960, 1962. и 1964. године, када је заједно са Љубицом Зотовић руководио ситематским ископавањима римске некрополе у Малој Копашници, археолошком налазишту из 2–4. века н.е. Ауторка закључује да је рад академика Милутина Гарашанина у изучавању античког наслеђа Лесковачке котлине толико значајан да може да представља полазну основу савременим истраживачима.

Поменути локалитет у Малој Копашници био је тема посебног рада археолога Јулијане Пешић (музејски саветник). У раду насловљеном *Некропола спаљених покојника у Малој Копашници* ауторка је указала да је он настао као резултат рада на музеолошкој обради археолошких предмета са ове некрополе који се чувају у оквиру Античке збирке у Народном музеју у Лесковцу.⁵ Предмети су пронађени у 175 гробова колико их је укупно

⁴ С. Стаменковић, „Милутин Гарашанин и изучавање античког наслеђа Лесковачке котлине“, *Лесковачки зборник*, LI, Лесковац 2011, 67-76.

⁵ Јулијана Пешић, „Некропола спаљених покојника у Малој Копашници“, *Лесковачки зборник*, L, Лесковац 2010, 45-58.

откривено током истраживања која су обављена у два наврата (од 1960. до 1964. године и 2003. године). У делу рада насловљеном *Сахрањивање* ауторка описује начин сахрањивања покојника који су спаљивани на устрини – ломачи која се налазила изван простора са гробовима. Након хлађења ломаче, остаци спаљених костију и других предмета који су горели полагани су у већ припремљене гробне раке. Остаци са ломаче су углавном полагани у гроб преко слоја гарежи и карбонизованих остатака грађа. Пешићева даље наводи да су у гроб полагани и разни прилози: стаклене посуде, новац, накит, оружје и оруђе. Након тога, гроб би затрпавали земљом, док нису откривени покривачи каквих је било на истим гробовима у Виминацијуму и Скупима. Значајан допринос ауторке јесу и представе налаза у гробовима, и то: грнчарије, лампи, накита, стаклених посуда, оружја и оруђа. Пешићева је приложила и каталог гробова са цртежима и описом налаза у гробовима.

Јулијана Пешић наставља истраживање лесковачке околине радом *Антички култови у лесковачком крају*.⁶ Култови римских богова са римском културом долазе у лесковачки крај са оснивањем провинције Мезије 15. г.н.е. и насељавањем војника, чиновника и ветерана у овај крај. Римску културу прихватила је локална аристократија која се прва романизује. У раду су описани епиграфски споменици који се чувају у лесковачком музеју, а посвећени су римским божанствима, као и поједини археолошки предмети. У питању су: заветна плоча посвећена Либеру, настала крајем 2. или почетком 3. века, четири вотивне аре посвећене Херкулу из истог периода, вотивна ара посвећена Омфали, из друге половине 2. века. Описан је и изглед једне заветне аре посвећене Јупитеру (2–3. век) која се данас не налази у музеју већ је постављена као часна трпеза поред заветног сеоског крста у Великој Сејаници. Од археолошких предмета, ауторка наводи и даје опис бронзане статуе Јуноне (2–3. век), оловне плочице са представом Подунавских јахача (3. век), камеје са представом Минерве (3. век), керамички калуп са представом Аполона и Марсије (2–3. век), главу прстена са представом Пана (2. век), пар наушница у облику Херкуловог чвора (2–3. век) и бронзану аплику са попрсјем бога Јупитера Долихена (3. век). Сви споменици дају јаснији увид у поштовање римских божанстава у широј околини Лесковца, као и пореклу дедидаканата који су подигли споменике.

Значајан допринос истраживању лесковачке околине је и рад Вујадина Иванишевића и Соње Стаменковић насловљен *Налази новца 5. века из Рујковца*.⁷ Локалитет Градиште или Каљаја код села Рујковац се налази око

⁶ Ј. Пешић, „Антички култови у лесковачком крају“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017, 23-49.

⁷ Вујадин Иванишевић, С. Стаменковић, „Налази новца 5. века из Рујковца“, *Лесковачки зборник*, L, Лесковац 2010, 59-84.

50 км југозападно од Наисуса и 75 км североисточно од Улпијане и локалитет је познат пре свега по великим оставама новца које су пронађене. Аутори истичу да посебност овог локалитета представљају налази минима царава Теодосија II (408–450), Маркијана (450–457), Лава I (457–474), Зенона (474–491) и Базилика (475–476). Нарочито су драгоцени налази сеченог новца који су умногоме употпунили дотадашња сазнања о циркулацији новца 5. века на територији северног Илирика. У раду су дате и фотографије сеченог новца и указано је на то да се највећи број примерака овог новца може датовати у другу половину 4. века. Они за које је потврђено да потичу из периода од 364. до 378. године претпоставља се да су део велике монетарне масе која је у време Валентинијана I (364–375) била намењена снабдевању војске на граници Царства, подизању утврђења и јачању гарнизона. Аутори су се позабавили и тежином новца, утврдивши просечну тежину сечених комада из ове оставе која је износила 0,72 грама. Разлог сечењу новца и стављању у оптицај оваквих сечених кованица Иванишевић и Стаменковић виде у чињеници да је дошло до мањка новца у оптицају. Након најезде Хуна, у више наврата и пустошења које су они за собом оставили, дошло је до престанка циркулације бронзаног новца, између осталог и услед нових монетарних односа и доминације златног новца у трансакцијама у новоосвојеним областима. Процес опсецања новца и његовог стављања у оптицај настављен је и током друге половине 5. века, када је и дошло до највеће кризе и несташнице ситног новца. Будући да су и у другим деловима Царства налажени примерци сеченог новца, поред редовних емисија, то указује да су миниме циркулисале на широј територији и у дужем временском периоду. На крају рада аутори су приложили каталог који садржи описе 74 кованице.

Појединачне налазе римског новца од 1. до 5. века који се чувају у збирци лесковачког музеја истражила је Јулијана Пешић у раду *Из нумизматичке збирке Народног музеја у Лесковцу*.⁸ Ауторка је обрадила 45 примерака очуваног новца, за које је познато место налаза. Набављени су поклоном, откупом или су пронађени током археолошког истраживања. Сачувани примерци новца пружају информације о новчаним токовима и урбанизацији лесковачког краја током римског периода. Најстарији римски новац који се чува у нумизматичкој збирци потиче из доба Републике (римски денар) и датира се између 133. и 77. г. п.н.е. Из периода Царства најстарији новчић је сестерциј цара Веспасијана (69–79) из 77/78. г.н.е., за који није познато место налаза. Налази новца из 2. века царава Хадријана (117–137) и Антонина Пија (138–161) у југозападном и југоисточном делу Лесковачке котлине везују се за експлоатацију рудника Леце и области

⁸ Ј. Пешић, „Из нумизматичке збирке Народног музеја у Лесковцу“, *Лесковачки зборник*, LVIII, Лесковац 2018, 23–42.

око Рупља. Епиграфски споменици потврђују оснивање првих насеља у 2. веку (насеље на месту села Мале Копашнице), као и градњу римског пута. Велики број новчаних налаза откривених у лесковачкој околини припадају 3. и 4. веку, тј. периоду владавине војничких царева, потом царева тетрархије, Константина (306–337) и његових синова (највише примерака), царева Јулијана (361–363), Валенса (364–378), Валентинијана I, Грацијана (375–383), Теодосија I (379–395) и Аркадија (395–408). Тиме се јасно указује на велику циркулацију новца у то време, као и на процес урбанизације лесковачке околине. Крајем 4. и током 5. века долази до смањења циркулације бронзаног новца на простору Лесковачке котлине, али је повећан проток златног новца. Из 5. века очувани су примерци цара Теодосија II, Евдоксије, као и цара Зенона. Већ поменути упади варвара након битке код Хадријанопоља 378. године довели су до знатног смањења протока новца, који је у прекинут након упада Хуна 440. године. Ауторка је приложила и каталог са описом 45 новчане кованице.

Распоредом трупа римске војске у провинцијама Мезија Прима и Даранија бавили су се Небојша Ђокић и Марија Савић у раду *Римска војска у Мезији Прими и Дарданији по подацима из Notitia Dignitatum-a*.⁹ Поменути документ представља попис јавних дужности, тј. служби, почевши од двора све до нивоа провинција, дијацеза и префектура, као и војних јединица. Настао крајем 4. века, Нотиција представља драгоцен извор у изучавању римске војске у 4. веку. Аутори наводе списак војних јединица потчињених дуксу Мезије Прима са њиховим командим центрима. Многи команди центри (утврђења) нису убицирани са сигурношћу, те је свако утврђење посебно анализирано, уз навођење досадашњих резултата у њиховом истраживању.

О говорништву у Римском царству писао је историчар Ненад Радуловић у раду *Латинско беседништво у IV веку*.¹⁰ Радуловић даје кратак приказ историје латинског беседиштва које започиње са Цицероном и његовим делом *Pro lege Manila*, мада се корени вуку још из периода успостављања Републике. Посебно је интересантан 4. век из којег је сачувано пуно говора у оквиру колекције Дванаест латинских панегирика (*XII Panegyrici Latini*). Аутор наводи списак свих говора који припадају колекцији, време и место њиховог настанка, коме су посвећени и имена њихових писаца, уколико су она позната. Као центар беседништва издвојила се Галија, одакле и потиче највећи број писаца похвалних говора. Вредност панегирика као извора за позни римски период је велика. Међутим, мали број сачуваних говора и

⁹ Небојша Ђокић, Марија Савић, „Римска војска у Мезији Прими и Дарданији по подацима из Notitia Dignitatum-a“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017, 63-103.

¹⁰ Ненад Радуловић, „Латинско беседништво у IV веку“, *Лесковачки зборник*, LVIII, Лесковац 2018, 55-60.

пристрасност коју они показују у описивању царева и њихове владавине спречава нас да објективно сагледамо поменути период историје Римског царства. Аутор закључује да се мора опрезно приступити изучавању ових похвалних говора и у раду са њима треба консултовати и друге историјске изворе.

Знатан број радова у Лесковачком зборнику посвећен је важном налазишту Јустинијани Прими. Михаило Милинковић у раду *Прилог питању убикације Јустинијане Приме* још једном се дотакао питања убикације града, али и указао на потребу да се истражи локалитет у Злати код Прокупља.¹¹ Милинковић је подсетио да је у време када је писао чланак 2009. године још увек само преовладавало мишљење да се остаци Јустинијане Приме налазе на Царичином граду код Лебана. Будући да до тада није пронађен ниједан одговарајући натпис који би потврдио да је Царичин град заиста *Iustiniana Prima*, то се није могло са сигурношћу тврдити. Аутор ипак указује на то да су натписи са називом места, као што је случај са натписом у Гамзиграду–Ромулијани иначе велика реткост и зато то не би ни морао да буде најсигурнији показатељ приликом убикације. Милинковић на овом месту још једном указује на значај још једног археолошког налазишта које се налази на удаљености од 14 километара ваздушном линијом од Царичиног града и налази се у села Злата (општина Прокупље), у којем су пронађени остаци рановизантијске утврђене насеобине и које је приближно величине Царичиног града.¹² Чак је и Владислав Поповић, некадашњи руководилац ископавања на Царичином граду, посредно повезао Злату са питањем убикације Јустинијане Приме. У раду је истакнуто да се Злата и Царичин град по величини и структури издвајају у односу на околна утврђења, али да се подробнији подаци о топографији, стратиграфији и хронологији Злате могу дати тек након пробних археолошких истраживања на локалитету Злати. Будући да је, према Прокопију, царева задужбина била основана као нови град и да по својој структури, црквама и трговима Царичин град одговара Прокопијевом опису, за локалитет Злату требало би тражити друга објашњења. С тим у вези, аутор указује да би вишеслојност комплекса у Злати потврдила да то није био Царичин град, док би једнослојност налазишта и даље отвара питање убикације Јустинијане Приме. Аутор отвара питања на која није у могућно сти да понуди адекватне одговоре будући да у том тренутку не располаже довољним налазима. На крају рада прилаже цртеже локалитета у Злати.

¹¹ Михаило Милинковић, „Прилог питању убикације Јустинијане Приме“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 239-246.

¹² М. Милинковић, „О потреби научног проучавања локалитета Злата-Кале“, *Ниш и Византија*, V, Ниш 2007, 191-202.

У раду Бернара Бавана и Вујадина Иванишевића *Царичин град – преглед истраживања 2007. и 2008. године* дат је преглед ископавања комплекса југоисточне угаоне куле у Доњем граду.¹³ Истраживања су показала да су на овом простору постојале две издвојене фазе живота: прва, кратка фаза за време друге половине владавине Јустинијана I (527–565) и друга, која је почела у време Јустина II (565–578), али њено трајање тада још увек није било одређено. Налази на локалитету указали су на то да је постојала производња стакла, али се није могло засигурно тврдити да је реч о постојању радионице стакла јер нису пронађени слојеви пепела нити поломљени и савијани комади прозорског стакла и посуда. Аутори су казали да су истраживања спроведена у Мајнцу донела нове резултате који указују да стакло на Балкану није прављено од сировина са истока (из Египта или Сиријско–палестинске области), што значи да је могла и да постоји радионица на Царичином граду. У том тренутку то је још увек било на нивоу хипотезе и требало је спровести низ анализа материјала који би потврдили или оповргли ову претпоставку. У раду је указано и на припремне радове који су обављени како би се истражио северозападни део Горњег града. Те 2008. године започето је и чишћење бедема Акропоља и аутори су указали да ће оно бити приказано у следећем извештају о истраживањима на Царичином граду.

Непосредно пре обележавања важног јубилеја: сто година од почетка истраживања Царичиног града, академик Вујадин Иванишевић је у Лесковачком зборнику 2011. године објавио рад насловљен *У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града*.¹⁴ Аутор је дао преглед истраживања од 1912. године, када је Владимир Петковић започео прва ископавања на овом локалитету. Ископавања су довела до великог броја грађевина које су указале на велику важност Царичиног града у историји византијског урбанизма. Иванишевић је поменуо и истраживања након Другог светског рата која су предводили Александар Дероко и Светозар Радојчић који су на основу авио–снимака и топографије терена указали на постојање широког Подграђа. Радови којима су њих двојица руководили показали су да је урбанизам Царичиног града био врло развијен, са утврђеним урбаним језгром и са три јасно издвојене целине: Акропољ, Горњи и Доњи град са Подграђем. Током даљих истраживања откривена је тробродна базилика у Доњем граду која је била украшена сјајним мозаицима у централном броду и у којој је откривен и капител са монограмом цара Јустинијана. Педесетих година 20. века откривено је неколико важних објеката: базилика

¹³ Бернар Баван, В. Иванишевић, „Царичин град – преглед истраживања 2007. и 2008. године“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 247–258.

¹⁴ В. Иванишевић, „У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LI, Лесковац 2011, 53–65.

испод Акропоља, велике терме изван града, велика цистерна у Доњем граду. Седамдесетих година истраживањима су руководили Владимир Кондић и Владислав Поповић, и то у периоду до 1975. године, да би потом руководство преузео Ђорђе Мано-Зиси, од 1975. до 1977. године. Тада су истражени објекти у ближој околини града, и то утврђење на простору цркве Св. Илије и цигларска пећ у подножју Царичиног града уз Свињаричку реку. Иванишевић је указао на значај изложбе у Галерији Српске академије наука и уметности посвећене истраживању Царичиног града која је организована 1977. године. Поводом изложбе, штампан је и каталог *Царичин град–утврђено насеље у византијском Илирику* у којем су приказани истражени споменици и грађевине у Царичином граду и који је у великој мери допринео афирмацији истраживања на Царичином граду.¹⁵ У периоду од 1981. до 2008. године истраживана су насеља у југозападном углу Доњег града и фортификације у јужном делу Доњег града и управо захваљујући тим истраживањима створена је нова слика о урбанизму Царичиног града, са посебним освртом на стамбену архитектуру и материјалну културу. Спроведене су и физичко–хемијске анализе предмета и сировина захваљујући сарадњи са стручњацима из Немачке из Римско–германског централног музеја у Мајнцу, чиме је било могуће приступити изучавању технологије, производње и ресурса. Аутор на крају рада закључује да и поред вишедеценијских истраживања и бројних налаза на локалитету Царичин град и даље није разрешена дилема да ли су рушевине града код Лебана Јустинијана Прима, град који је подигао цар Јустинијан I, у славу свог рођења. Ипак, истраживања су умногоме допринела да знатан број истраживача идентификује Царичин град са Јустинијаном Примом.

Још један рад је посвећен истраживањима организованим на Царичином граду. Реч је о коауторском раду Вујадина Иванишевића и Соње Стаменковић под насловом *Разградња фортификације Акропоља Царичиног града*.¹⁶ У раду је разматрана улога и функција коју су имали бедеми и куле Акропоља и целог града, за које се дуго сматрало да су били у функцији од настанка Царичиног града до гашења живота у њему.¹⁷ Нова открића темеља куле која је саграђена још током живота у граду и на чијим основама је подигнута мања грађевина довела су до тога да је одбачена одбрамбена улога фортификације Акропоља, али су истовремено указала и на могућност насељавања града *intra muros*. Аутори су се у раду посебно осврнули на

¹⁵ Владимир Кондић, Владислав Поповић, *Царичин Град, утврђени град у византијском Илирку*, Београд 1977.

¹⁶ В. Иванишевић, С. Стаменковић, „Разградња фортификације Акропоља Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LIII, Лесковац 2013, 17-28.

¹⁷ В. Кондић, В. Поповић, н.д.; Ђорђе Мано-Зиси, *Царичин град-Justiniana Prima*, Лесковац 1979; В. Bavant, V. Ivanišević, *Ivstiniana Prima-Caričin Grad*, Београд 2003.

истраживања потковичасте куле на јужном бедуу Акропоља и описали предмете откривене на простору улаза у кулу и код источног степенишног прилаза. Реч је о четири уломка стуба израђених од зеленог тесалског камена у античким изворима познатог као „*verde antico*“ који је познат по својој вишебојности од основне зелене до беле и црне боје. Према навођењу аутора, откривени остаци стубова припадали су каменој пластици катедралне цркве.

Даље истраживање Царичиног града настављено је радом *Налази новца из источног подграђа Царичиног града* аутора Вујадина Иванишевића.¹⁸ Иванишевић анализира 19 примерака бронзаних новчића који су пронађени на простору Источног подграђа Царичиног града, што је новина, пошто су дотадашњи налази новца били познати углавном са територије Акропоља, Горњег и Доњег града. Најстарији новчићи из Источног подграђа јесу два фолиса цара Анастасија I (491–518), док су најмлађи десет полуфолиса цара Јустина II. Остали пронађени новчићи потичу из времена цара Јустина I (518–527) и Јустинијана I. Најстарији пронађени новчићи исковани су у ковници новца у Цариграду, док су млађи потекли из солунске ковнице. Пошто кованице Јустинијана I и Јустина II припадају искључиво емисијама солунске ковнице, а пронађени су на истом месту тј. источном подграђу, аутор закључује да се ради о групном налазу новца. Највећи број полуфолиса искован је у периоду између 568. и 570. године, што указује на велику продукцију солунске ковнице у то време. Поред других групних налаза новца на територији Царичиног града, посведочени су и мањи групни налази новца пронађених у Пироту, Солуну, Теби, Спарти и другим местима Балкана. Такође, групни налази новца могу да укажу и на могућност да су они похрањени нешто касније од године емисије, 574. године, када су Авари упали на територију царства и поразили војску цара Тиберија (578–582). Иванишевић наглашава да су налази новца из источног подграђа Царичиног града важни и за изучавање насељавања подграђа које је дуго било занемаривано у истраживању локалитета. Сprovedена истраживањима током 2011. и 2012. године открила су постојање пространог Северног и Источног подграђа града површине 4,5 хектара. Аутор истиче да Источно подграђе представља саставни део урбане структуре Царичиног града. На крају рада дат је каталог са фотографијама и описом пронађених 19 бронзаних новчића.

У истом броју Лековачког зборника, објављен је још један рад везан за истраживање Царичиног града. Историчар уметности Тамара Огњевић у раду *Употреба памћења – античке слике тријумфа у палеохришћанској уметности на тлу Србије*, истраживала је представе венатора (ловаца) са

¹⁸ В. Иванишевић, „Налази новца из Источног подграђа Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LIV, Лесковац 2014, 41-52.

подног мозаика Јужне базилике у Царичином граду.¹⁹ Ауторка упоређује поменуте мозаике са мозацима пронађеним у базилици Светог Димитрија у Никополу, насталих у приближно исто време. Слични мозаици са представама ловаца и гладијатора налазе се и у Вили Романи дела Казале (Пјаца Арменина, Сицилија), Музеју мозаика у Истанбулу и на поду Галеријевог здања у Гамзиграду. Антички мотив тријумфа са сценама борби ловаца и гладијатора са зверима био је веома популаран и у позноантичком периоду, али је под утицајем хришћанства, променио своје првобитно значење. Украшавањем храмова и других јавних споменика оваквим мозаицима истиче се улога владара као божијег помазаника, земаљског цара, и његова релација са Христом, небеским царем. И један и други су победници у вечитом рату и такви се представљају у тријумфалном процесу. Тиме је и само хришћанство претрпело промену у свом односу према постојању државе и владара на земљи, промену која је била нужна ради опстанка ове религије и њеног прихватања међу самим владарима и владајућим структурама царства. Ауторка наводи лепо поређење да је Добри пастир са кротким јагњетом пребаченим преко рамена огрнуо царски пурпур и узео мач у своје руке. Тријумф цара постаје и тријумф вере, а по укусу публике представљано је у старим симболима гладијаторских борби са зверима и сценама из њиховог лова. Отуда овакви симболи на мозаицима у Царичином граду, владарској задужбини и „малој престонци“ на Балкану.

У истраживању локалитета Царичиног града, почеле су да се примењују нове методе истраживања, употребом археопедолошких, археоботаничких и археозолошких анализа у комбинацији са фотограметријским снимањем локалитета, као и снимањем ласерском технологијом. Вујадин Иванишевић и Иван Бугарски представили су у коауторском раду *Програм нових истраживања Царичиног града* примену нових метода.²⁰ Сарадња Археолошког института у Београду са француским Националним центром за научна истраживања и Римско–германским музејом у Мајнцу спроведена је кроз заједнички истраживачки пројекат који се води од 2014. године. Истражен је простор северне падине Горњег града где је откривен велики хореум уз северну улицу Горњег града. Чини се да је овај део града имао економску намену, али се врло брзо одустало од те идеје. Подигнуто је насеље са кућама зиданим од ломљеног камена повезиван блатом које су опстале до пожара, после 602. године. Уз спољно лице северног бедема Акропоља подизани су објекти углавном мањих димензија, вероватно

¹⁹ Тамара Огњевић, „Употреба памћења – античке слике тријумфа у палеохришћанској уметности на тлу Србије“, *Лесковачки зборник*, LIV, Лесковац 2014, 29–40.

²⁰ В. Иванишевић, Иван Бугарски, „Програм нових истраживања Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017, 51–62.

као продавнице или занатске радионице. Путем археолошке детекције и проспекције, прикупљени су подаци о ужем и ширем окружењу града. Откривен је бедем Северног и Источног подграђа Царичиног града као и правац пружања подземног канала градског аквадукта. Георадарским снимањем терена у граду и околини пронађени су темељи неколико цркава. Уз помоћ савремених технологија, откривена је скоро читава подземна траса аквадукта у дужини од 22 километара, који је полазио са планине Радана. Откривена су и испитивана стара рударска окна у близини града, а сагледани су и читави појасеви са којих се крчила шума за подизање града, стварање обрадивих површина и производњу опеке. Аутори су закључили да се резултати истраживања излажу и у нашој земљи и у иностранству и изразили наду да ће српско–француско–немачка сарадња довести до подизања интересовања у међународној научној заједници за изучавање Царичиног града.

О проналаску нових примерака стаклених тегова писали су Вујадин Иванишевић и Соња Јовановић у раду *Стаклени тегови са Царичиног града (Justiniana Prima)*.²¹ Пронађени су у насељу у југозападном делу Доњег града. Тегови су кружног облика, са монограмом у облику крста на једном тегу, и представама попрсја око полумесеца на другом. На основу њихове масе, аутори претпостављају да су служили за мерење лаких солида. У прилог тези износе податак о великој циркулацији новца крајем 6. и почетком 7. века на простору северног Илирика. На основу налаза новца откривеног у истом културном слоју са поменутих стаклених теговима, њихово датирање припада периоду владавине цара Маврикија (582–602), последња четвртина 6. века. Међутим, примерци тегова са Царичиног града немају директне сличности са другим познатим налазима, што отежава њихово тумачење, како закључују аутори.

Рад *Нов налаз дела царске статуе из Царичиног града – Јустинијане Приме* написали су у коауторству Вујадин Иванишевић и Иван Бугарски.²² Реч је о делу бронзане позлаћене статуе пронађен у кули Г бедема Акропоља, током истраживачких радова 2013. године. Пронађени уломак представља део десног раменог мускулатурног оклопа. Сасвим је извесно да је припадао војничкој статуи, какве су биле популарне у периоду Римског царства. Аутори износе претпоставку да откривни део бронзане статуе припада статуи чији су делови откривени још 1940. године на кружном тргу града, где се, сматра се, налазило постолје стуба са постављеном царском статуом. Уломци су проналажени и у непосредној близини трга,

²¹ В. Иванишевић, С. Јовановић, „Стаклени тегови са Царичиног града (Justiniana Prima)“, *Лесковачки зборник*, LVIII, Лесковац 2018, 43–53.

²² В. Иванишевић, И. Бугарски, „Нов налаз дела царске статуе из Царичиног града – Јустинијане Приме“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 9–19.

а мањи фрагменти и у Доњем граду. Највероватније су делови статуе цара Јустинијана I, једне од малобројних кипова владара из 6. века подигнутих изван Цариграда. Најпознатија статуа из 6. века је колосална статуа цара Јустинијана подигнута на тргу Августеону у Цариграду, коју помиње Прокопије у делу О грађевинама.²³ Подизани су и кипови царице Теодоре, војсковође Велизара, као и потоњих владара и њихових чланова породице. Праксу постављења кипова са својим ликом прекинуо је цар Ираклије (610–641), када је уместо статуе подигао крст, што је означило раскид са дугом традицијом. Аутори се дотичу и бронзаног портрета царице из Балајнца за који сматрају да је ту првобитно био и постављен, у средишту утврђења и да је највероватније припадао царици Аријадни, супрузи царева Зенона и Анастасија I. Иванишевић и Бугарски закључују да пронађени делови статуе из Царичиног града и портрета из Балајнца сведоче о значају ових области за Царство, чије су градове и утврђења владари украшавали својим статуама, какве су постојале скоро искључиво у Цариграду, уз нешто мањих изузетака.

Резултате спроведених биоархеолошких истраживања у Царичиним граду приказали су Немања Марковић, Ана Елена Роетер и Јаго Џонатан Бирк у раду *Биоархеолошка истраживања свакодневног живота у Царичином граду (Justiniana Prima)*.²⁴ Истраживања су спроведена у оквиру пројекта који реализују археолошки тимови из Србије, Француске и Немачке, и базирају се на испитивању биљних и животињских остатака и биохемијске анализе земљишта. На основу анализе скелетних остатака показало се да су у граду највише узгајани сисари, и то овце, козе и домаће свиње за исхрану, док су говече, коњи, магарци и камиле коришћени првенствено као радна снага. Мања заступљеност остатака дивљих животиња показује да лов није играо значајнију улогу у исхрани становника града. Скелетни остаци птица, претежно кокошака, упућују на велики узгој те врсте живине. Пронађени су и остаци риба, локалних, доступних, али и дунавских и медитеранских, као и љуштуре морских пужева. Аутори дају и резултате археоботаничких истраживања, где су пронађени налази житарица (пшеница, раж, просо, јечам), биљних махунарки (боб, грашак, сочиво, грахорица) и винове лозе као најзаступљеније баштенско биље. Узгој житарица био је у непосредној близини града, док је гајење баштенских култура могуће и унутар бедема града. Пронађене су и просторије за одлагање кухињског и месарског отпада и места радионичарских активности. Аутори закључују да је Царичин град током свог постојања представљао самосталну економску јединицу која

²³ Procopius. *On Buildings*, ed. Henry B. Dewing–Glanville Downey, Cambridge 1940, I 2, 5–12.

²⁴ Немања Марковић, Ана Елена Роетер и Јаго Џонатан Бирк, „Биоархеолошка истраживања свакодневног живота у Царичином граду (Justiniana Prima)“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 21–44.

је обезбеђивала себи исхрану биљним и животињским ресурсима унутар града и у његовој непосредној близини. Тиме су могли да обезбеде себи неометан живот и у тешким временима. Налази егзотичних врста животиња, попут камила, разних врста риба, пужева или биљака, као маслина и смокава, показују на развијену трговину са другим деловима царства. Биоархеолошка истраживања пружају јаснији увид у економске прилике на простору централног Балкана и развијеност трговине и комуникације са удаљеним областима и градовима ромејске државе.

Географском убикацијом свих градова и утврђења која наводи Прокопије у својим делима бавио се Ненад Радуловић у раду *Градови у Прокопијевим делима на територији данашње јужне Србије*.²⁵ Аутор истиче да податке о градитељској активности цара Јустинијана највише налазимо у делу О грађевинама. Прокопије помиње градове попут Јустинијане Приме, Улипијане, Наисуполиса, Румисијане или утврђења Сарматес, Медијану, Ад Херкулем, чија је географска убикација у великој мери потврђена археолошким истраживањима. Ипак, Прокопијево површно описивање градова и тврђава на територији северног Илирика говори да их никад није обишао, већ се користио искључиво државним списима и сведочењима очевидаца. Аутор закључује да се једино опсежним археолошким истраживањима на тлу јужне Србије могу открити сви Прокопијеви „изгубљени“ градови.

Преглед истраживања античког Наиса и Медијане дала је Ирена Љубомировић у раду *Античко културно наслеђе Ниша*.²⁶ Ауторка истиче да је Ниш постао важан политичко–економски и војни центар током 3. и 4. века. Антички Ниш је настао на простору данашње нишке Тврђаве, на десној обали реке и захватао је површину око двадесетак хектара. Пронађени епиграфски споменици веома су важни за изучавање начина живота, обичаја, религије, управе и војне организације. Још у 19. веку указано је на значај епиграфских споменика, када је постављен први лапидаријум на месту некадашње Хункјар–цамије. Данашњи лапидаријум у нишкој Тврђави садржи четрдесетак римских надгробних споменика (стела, саркофага, скуптура и жртвеника). Једна од најзначајнијих грађевина насталих на подручју града је октоagonalна просторија, смештена на северној траси градских бедема, а данас изван турских бедема. Њени подови били су украшени мозаиком, а зидови осликани фрескама. Имала је и бочне просторије предвиђене за смештај истакнутих личности. Највероватније је изграђена у време владавине тетрахције и била у употреби током 4. века. У њој су одседали царски чиновници и магистрати из царске пратње на

²⁵ Н. Радуловић, „Градови у Прокопијевим делима на територији данашње јужне Србије“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 55–62.

²⁶ Ирена Љубомировић, „Античко културно наслеђе Ниша“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 63–71.

путовањима владара и његове породице, или су у њој боравиле важне личности са јавним функцијама. Са друге стране, за смештај владара и његове породице, користила се вила на Медијани. Вила са перистилом се простирала на површини од 6000 м² и била је украшена фрескама и мозаицима. У науци је идентификовна као Константинова вила, царска палата.²⁷ О остацима гробне архитектуре сведоче некропола у Јагодин–мали са ранохришћанском базиликом са гробницом код Моста младости. Налази из гробнице указују да су сахрањивани припадници аристократског слоја. Још једна гробница откривена у Дому деце палих бораца у Јагодин–мали украшена је фрескама са хришћанским мотивима. Тиме се јасно показује да је хришћанство било широко прихваћено у касној антици, али да су опстали пагански елементи попут култа мртвих и загробног живота и да су нашли своје место у новој религији. Ауторка на крају закључује да су споменици културе најбољи доказ значаја Ниша као града у античком периоду, незаобилазно место посете и боравка римских царева.

ЗАКЉУЧАК

Од самог почетка излажења Лесковачког зборника објављивани су радови из различитих периода историје да би у последњој деценији обрађен и један број тема из античке историје. Значај часописа огледа се пре свега у томе што се посебна пажња посвећивала локалној историји и стога је велики допринос различитих струка–историје, археологије, историје уметности у расветљавању прошлости Лесковца и околине. Више текстова који су објављивани у Лесковачком зборнику садржавали су и нове идеје које су изазвале даљу дискусију и покретале нове радове на сличну тему. Верујемо да ће још једно подсећање на античке теме у Лесковачком зборнику истраживаче антике додатно стимулисати да погледају неке од ових радова који би сигурно могли да буду полазна основа у даљим истраживањима лесковачког краја.

Извори:

Procopius. *On Buildings*, ed. H. B. Dewing–G. Downey, Cambridge 1940.

Литература:

B. Bavant, V. Ivanišević, *Ivstianiana Prima-Caričin Grad*, Beograd 2003.

Б. Баван, В. Иванишевић, „Царичин град – преглед истраживања 2007. и 2008. године“, *„Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 247-258.

²⁷ Милоје Васић, Гордана Милошевић, Надежда Гавриловић Витас, *Константинова вила у Медијани*, Ниш 2016, 8.

В. Иванишевић, „Налази новца из Источног подграђа Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LIV, Лесковац 2014, 41-52.

В. Иванишевић, „У сусрет стогодишњици истраживања Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LI, Лесковац 2011, 53-65.

В. Иванишевић, И. Бугарски, „Нов налаз дела царске статуе из Царичиног града – Јустинијане Приме“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 9–19.

В. Иванишевић, И. Бугарски, „Програм нових истраживања Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017, 51–62.

В. Иванишевић, С. Јовановић, „Стаклени тегови са Царичиног града (Justiniana Prima)“, *Лесковачки зборник*, LVIII, Лесковац 2018, 43–53.

В. Иванишевић, С. Стаменковић, „Налази новца 5. века из Рујковца“, *Лесковачки зборник*, L, Лесковац 2010, 59-84.

В. Иванишевић, С. Стаменковић, „Разградња фортификације Акропоља Царичиног града“, *Лесковачки зборник*, LIII, Лесковац 2013, 17-28.

В. Кондић, В. Поповић, *Царичин Град, утврђени град у византијском Илирку*, Београд 1977.

Ђ. Мано–Зиси, *Царичин град-Justiniana Prima*, Лесковац 1979

И. Љубомировић, „Античко културно наслеђе Ниша“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 63–71.

Ј. Пешић, „Антички култови у лесковачком крају“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017, 23-49.

Ј. Пешић, „Из нумизматичке збирке Народног музеја у Лесковцу“, *Лесковачки зборник*, LVIII, Лесковац 2018, 23–42.

Ј. Пешић, „Некропола спањених покојника у Малој Копашници“, *Лесковачки зборник*, L, Лесковац 2010, 45-58.

М. Васић, Г. Милошевић, Н. Гавриловић Витас, *Константинова вила у Медијани*, Ниш 2016.

М. Милинковић, „О потреби научног проучавања локлаитета Злата-Кале“, *Ниш и Византија*, V, Ниш 2007, 191-202.

М. Милинковић, „Прилог питању убикације Јустинијана Приме“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 239-246.

Н. Ђокић, М. Савић, „Римска војска у Мезији Прими и Дарданији по подацима из Notitia Dignitatum-a“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017, 63-103.

Н. Марковић, А. Елена Роетер и Ј. Џонатан Бирк, „Биоархеолошка истраживања свакодневног живота у Царичином граду (Justiniana Prima)“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 21–44.

Н. Радуловић, „Градови у Прокопијевим делима на територији данашње јужне Србије“, *Лесковачки зборник*, LIX, Лесковац 2019, 55–62.

Н. Радуловић, „Латинско беседништво у IV веку“, *Лесковачки зборник*, LVIII, Лесковац 2018, 55–60.

S. Dušanić, *Army and Mining in Moesia Superior*, Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit: Gedenkschrift für Eric Birley, Stuttgart 2000, 343-360.

С. Душанић, „Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији“, *Историјски гласник*, 1-2, Београд 1980, 7-57.

С. Стаменковић, „Милутин Гарашанин и изучавање античког наслеђа Лесковачке котлине“, *Лесковачки зборник*, LI, Лесковац 2011, 67-76.

С. Стаменковић, „Трагови античке привреде на простору Лесковачке котлине“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 219-238.

Т. Огњевић, „Употреба памћења – античке слике тријумфа у палеохришћанској уметности на тлу Србије“, *Лесковачки зборник*, LIV, Лесковац 2014, 29–40.

Summary

Irena Ljubomirović, Nenad Radulović THE ANCIENT HISTORY PAPERS IN LESKOVAČKI ZBORNIK 2009–2019

During the last ten years, a lot of papers from Ancient history have been published in Leskovački zbornik, an annual publication of the National Museum in Leskovac. Most of them are devoted to studying local history, for example the Ancient history of the Leskovac valley, or investigations made during the last decade at the archaeological site of Caričin grad. The papers were written by historians, archaeologists and art historians. Further investigations of all archaeological sites in Leskovac area could give answers to many questions asked in the Ancient history papers in Leskovački zbornik.